

Klebelsberg nemzetpolitikai nézetei, tevékenysége – Trianon előtt

Az idegen nevű gróf tevékeny élete során kivívta a kortársak becsülését, ám olykor képtelen vádakkal illették. Azzal is, hogy „híjával van minden nemzeti vonásnak”.

Az effajta méltatlan bántások bizonyára gyerekkorától elkísérték a félárva, gyenge fizikumú Klebelsbergét, aki leginkább a nemzeti történelem odaadó búvárlása és a céltudatos szorgalma által nyerhetett erkölcsi elégtételt. Tanulóévei során így vértéződött fel a nemzet majdani küldetéses szolgálatára. Egyetemi tanulmányait követően a miniszterelnökségen kamatoztathatta képességeit. Noha a ranglétra legalján, segédfogalmazóként kezdett 1896-ban, a kormányzati munka kihívásai s a prominens személyek (Széll, Darányi, Tisza) közelsége rövidesen széles látókörű szakemberré érlelték.

Életrajzírója, Huszti József még tanulmányozhatta kemény fedeles jegyzetfüzeteit, amelyekben nyomon követhető Klebelsberg nemzetpolitikai nézeteinek formálódása.

A huszonéves ifjú látteleletet készített az általános szavazati jog kérdéséről (ami felvetette a dualista rendszer merev politikai struktúrájának megújítását), a kétkezi tömegek társadalmi stabilitást veszélyeztető szociális bajairól és a nemzetiségi kérdés akut problémájáról, amelyet a „nemzeti politika” szerves részeként értelmezett.

Hivatali feladatai a nemzetiségi kérdésre irányítják figyelmét. Eötvös elméleti munkáit tanulmányozza, s térképek és népszámlálási kimutatók elemzésével jut a meghökkentő felismerésre: a Monarchia nagyhatalmi állása ellenére a magyarság „saját határain belül is [...] mostoha nemzeti helyzetben van”.

Az erőfecsérlő közjogi küzdelmeket ezért éppúgy elítélte, mint a Bánffy-éra meddő magyarosító törekvéseit. Meglátása szerint az asszimiláció lényegileg a nyelvhatáron (döntően a városokban) és a szórványvidékeken végbemenő, hosszú, akár évszázados folyamat. Hogy ezt a küzdelmet az előnyös demográfiai jellemzőkkel bíró magyarság

megnyerje, felvázolja a később törvényjavaslatként is előterjesztett *nyelvhatárakció* tervét. Ennek lényege, hogy a magyar nyelvterületnek a kívándorlással megfoszló szövetét az amerikasok perspektivikus hazatelepítésével sűrűbbre szőjék, különösen a peremvidékeken. A továbbiakban – Darányi Ignác agrárminiszter elgáncsolt törekvéseit felelevenítve – tervszerű telepítéspolitikával, valamint gazdasági és kulturális eszközökkel remélt a szórványokból szigeteket formálni, hogy idővel e nyelvszigeteket a nyelvhatárhoz kapcsolhassák.

Tisza Istvánhoz hasonlóan Klebelsberg leginkább az alföldi és erdélyi magyarságot szétszakítással fenyegető román (s a demográfiailag igen offenzív szlovák) nemzeti mozgalomtól tartott. Ékszerű hídfőkből kiindulva a Mezőségen át vezető erős magyar etnikai képletekkel kívánta a székelység tömbjét végérvényesen a magyarság törzséhez kapcsolni. A román hitelintézetek birtokfelvásárlásaira és a szórványvidéki magyar települések százainak beolvadására ekkoriban derítenek fényt Bethlen István tényfeltáró vizsgálódásai. Félő volt, hogy Klebelsberg tűzoltó tervei is visszhangtalanok maradnak, akár a majdani kormányfő „vészjelzései”. A nagyhatalmi mámor és önelégültség mégsem oltották ki Klebelsberg tenni akarását!

A stratégiai program, amelynek miniszterelnökségi titkárként, majd tanácsosként szellemi ösztönzője és aktív formálója lesz, *Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása* címen számontartott titkos kormányakcióban öltött testet. A Széll-kormány e józan és soktényező cselekvési terv keretében a századfordulón indította el az amerikai és óromániai akciót (amelyeket 1904-től a szlavóniai, 1905-től a bukovinai és 1909-től a bosznia-hercegovinai követett), hasznosítva a ruszinság társadalmi bajainak orvoslását célzó ún. „hegyvidéki akció” tapasztalatait is.

Klebelsberg szemérmes, de praktikus felfogásában a cél az „uralkodó nemzet” és a nemzetisé-

gek párharcában nem a nemzetiségek gyengítése, hanem a magyarság erősítése. Motivációit tekintve tehát egy defenzív, de aktív nemzetpolitikai koncepciót körvonalazott.

Érdekes, hogy a bukovinai székelyek kudarcos hazatelepítéseit szigorúan megítélő Klebelsberg a dunántúli és bácskai magyarság Szlavóniába történő spontán áramlását a kivándorlás „levezető csatornájaként”, a történelmi örökség természetes birtokba vételeként értékelte. Vagyis Tiszához és a statisztikus Vargha Gyulához hasonlóan ő is tévesen mérte fel a délszláv kérdés jelentőségét. A demográfiai apálytól sújtott horvátság nemzeti kohézióját, vehemens nacionalizmusának morális és „harci” értékét jócskán alábecsülte. Igaz, józanul éppen ő vetette papírra, hogy nincsen megbízható ismeretünk a Balkánról.

Tézisei között tehát megjelenik a szomszédságpolitika és a nemzetközi erőviszonyokkal is számot vető diplomáciai aspektus. Mégis, a neves földrajztudóshoz, Havass Rezsőhöz hasonlóan Dalmácia visszavételét sürgeti, történelmi jogon; s bizonyára a nagyhorvát ambíciók megfékezése miatt is.

A birodalmi optika mégsem teszi elvakulttá Klebelsbergét. A külföldi akciók bizalmas értekezleteinek irányítójaként és a Julián Egyesület élén egy évtized alatt szerzett józanító tapasztalatai alapján hirdette a tervszerű, szívós építkezés fontosságát.

(Az 1904-ben prominens személyek közreműködésével megalapított Julián Egyesület a magyar állam fedőszerveként működött Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában.)

A jobb megélhetés reményében bevándorló magyarokat a „társországok” horvát és szerb lakói a magyar imperializmus támadó ékjének tekintették, különösen, hogy számuk 1910-re a százezer főt is meghaladta. Klebelsberg azonban – taktikus óvatosságból s tekintettel az autonóm jogokra – a helyi törvények és szokások tiszteletben tartására utasította alárendeltjeit. Igyekezett összehangolni ugyanakkor a Dráván túli magyarok minden rétegének erőfeszítését. Hogy a zömmel agrárproletár migránsokat gazdaságilag önfenntartóvá s a nemzeti kultúrvajuk birtokában politikailag öntudatos (hazafias) állampolgárokká formálva, a svábokkal szövetkezve útját állják a délszláv szeparatizmusnak.

Ám a politikai elitnek nem állt szándékában a nincstelen magyarok szociális felzárkóztatása.

Esetükben a veszélytudat nem érte el a cselekvéshez szükséges kritikus szintet. A tömeges kivándorlás okait firtató Klebelsberg azonban Prohászka Ottokárhoz vagy Timon Ákoshoz hasonlóan szociális fordulatot, földreformot sürgetett. – S éppen nemzetpolitikai megfontolásból! 1916-ban – kritikus felhangokkal – ekképpen exponálta az erdélyi viszonyokat, valamint a szociálpolitika és nemzetpolitika összefüggéseit: „A harcolók jó része paraszt és mezei munkás; ezek nem értik meg, miért kell a románok ellen harcolni, akiket békében a nagyurak, hogy olcsóbb munkaerőt kapjanak, valósággal becsalogatnak.”

S a délszláv régió sem bizonyult könnyebb tepernek! Tervszerű telepítéspolitikáról a báni kormány autonóm jogköre mellett szó sem lehetett. A nagyüzemi gazdálkodásra áttérő szlavóniai uradalmak birtokparcellázásaiban azonban igyekeztek helyzetbe hozni a magyar igényelőket (pl. a Szlavóniai Agrár Takarékpénztár vagy a Julián-tanítók által életre segített hitelszövetkezeti hálózat révén).

Klebelsberg személyes közvetítésének is köszönhetően a szlavóniai nagybirtokosság (a Jankovich, Tüköry, Pejacsevich, Majláth, Guttman család) hajlandónak mutatkozott bizonyos áldozatokra alkalmazottjai javára. Igaz, a horvát és szerb telepeseknél magasabb munkakultúrát képviselő bérmunkásokkal, cselédekkel maguk is jobban jártak. (Talán ez az érdekegybeesés tévesztette meg, amikor – már kultuszminiszterként – hiú reményeket táplált a „nagyvagon” áldozatvállalását feltételező ún. „érdekeltségi iskolák” iránt..)

A magyar iskolahálózat a Julián Egyesület bizalmas adatgyűjtése alapján, átgondolt szervezéssel valósult meg. Míg az egyesület tanodáival követte a szórványba a magyar tanköteleseket, a magyar állam kulturális dominanciáját is hirdetni hivatott MÁV a vasúti csomópontokon emelt „iskolapalotákban” gyűjtötte össze a tanulókat, biztosítva ingyenes utaztatásukat is. (Trianon után ennek mintájára jelöltek ki iskolakörzeteket, vittek „odaváló” kultúrát az elhanyagolt alföldi tanyavilágba s az ipari külterületekre.) Akik mégis kívül rekedtek az anyanyelvi kultúra intézményrendszerén, azokat asszimilációs közegükből kiragadva anyaországi határinternátusokban (Gyékényesen, Pécssett; a regáti akcióban Berecken és Predeálon) nevelték.

A szlavóniai magyarság protestáns töredékéről az autonóm jogállású református egyház gondoskodott, a kormányzat anyagi támogatásá-

val. A nemzeti kötődésükről ismert lelkészeket a délszláv közeg állandó nyomás alatt tartotta, már azért is, mert iskoláik alkalmasint befogadták a katolikus magyar gyerekeket. Klebelsberg nehezelt a vallási ellentétek felszítóra, s a szlavóniai és regáti akciók aktivistáinak is tudomására hozta: a nemzeti érdek a felekezeti érdekek felett áll. Az ideológiai megosztottság luxusát a Strossmayer püspök diszkriminatív egyházpolitikáját elszenvető Dráván túli magyarság csakugyan nem engedhette meg magának.

A szlavóniai akció ügyeiben naprakész Klebelsberg jól ismerte a zsdálai magyarok esetét, akik egy karizmatikus horvát pap identitásformáló működésének a hatására egyetlen évtized alatt nemzetiségüket megtagadva „horváltá” lettek. Tán ezért is becsülte oly sokra a lelkészek s különösen a Julián-tanítók munkáját, akik – olykor életveszélyes fenyegetések között – odaadással oktatták, képviselték, tanácsokkal látták el a végvidéki magyarságot, amely természetes vezetőiként tekintett rájuk. S nemcsak tudatformáló szerepük miatt, hanem mert a magyarság egzisztenciális-gazdasági állapotának javításában is érdemeket szereztek. Klebelsberg az iskolai adminisztráció minimalizálásával jelentős terhet vett le a vállukról, energiáikból így jutott helyi illetőséget kijárni a kisemmizett magyarok számára. Ezzel jogalapot teremtettek védeneknek a közföldök használatára s a választói jog elnyerésére – azaz érdekeik hatékonyabb képviselésére. Gazdasági-jogi státusuk illetően javulásával, persze, erősebben kötődtek a „gondoskodó államhoz” is. (Az állampolgári lojalitás érzékelhetően javult a már rohamosan szerbesedő dunai hajónép esetében is, amelyet a Julián Egyesület – s a gróf – téli iskolai tanfolyamokkal és könyvesládaküldeményekkel karolt fel.)

Ha Klebelsberg miniszterként népbarát közigazgatást sürgetett, az a peremmagyarság támogatásának tapasztalataiból fakadt, ugyanis a kulturális gondoskodás és jogsegélyszolgálat eszközével némiképp sikerült ellentételezni a szociálpolitika kiáltó mulasztásait. Noha tisztában volt ennek nyilvánvaló korlátaival.

Klebelsberg már Trianon előtt kárhóztatta mindazt, ami gyengítette a nemzeti erő kifejtés hatékonyságát. A pártok és hitfelekezetek civódásait, a nagybirtokosság és nagytőke osztályonzését, a munkásmozgalom internacionalizmusát. Ám mivel ezekre akkori posztjain csekély hatást

gyakorolhatott, a közös célok népszerűsítésével és a destruktív erőhatások blokkolásával próbált eredményt elérni. A '20-as évek szondázó, tájékoztató, érvelő jellegű publicisztikai tevékenységét megelőlegezve igénybe vette a média modern eszközeit.

Sokat tett a Szlavóniai Magyar Újság létrejöttéért, amely közérthető stílusával és érdekvédő attitűdjével – magas példányszámban – erősítette a magyar olvasók közösségtudatát, nemzeti elkötelezettségét.

1910-ben a népies irodalomról és a szórványban élőknek szánt naptárról írt emlékiratából tudható, hogy szellemi kezdeményezője a több tízezer példányban terjesztett képes népi kalendáriumnak, amellyel – a horvát sajtóvadak szerint – a szlavóniai magyarságot szervezték... (E „veszélyes” olvasmányt politikamentes tartalma ellenére a horvátok nemcsak tiltották, de előfordult, hogy nyilvánosan el is égették).

Komolyan vette, kora legmodernebb eszmei irányzatának nevezte a szocializmust. A nemzetegyesítő Bismarck kancellár elszánt szociálpolitikai erőfeszítései és kudarca ismeretében próbálta megfejteni a marxi tanok néptömegekre gyakorolt hatásának titkát. S jóval a társadalmi ellentétek végletes kiéleződését jelentő 1918/19-es forradalmak előtt a szocialista propaganda átütő módszereiről (ld. népszerűsítő brosúra) értekezett.

A korabeli francia és német kormányzati törekvésektől is ösztönözve Klebelsberg a történelmi államkeretek megszilárdítását s a „felforgató” baloldali ideológia sikeres elszigetelését a népművelés, az állampolgári és nemzetnevelés által látta megvalósíthatónak. Ezért is tartotta igen fontosnak az öntudatos, de elkötelezett vezetőréteg kinevelését. A szlavóniai akcióban ez szak- és középiskolák felállításával, illetve ösztöndíjas értelmiségképzéssel valósult meg. Figyelemre méltó, hogy Klebelsberg a szellemi vezetést szigorúan összekapcsolta az erkölcsi példaadás kívánalmával.

A külhoni akciókban paternalista módon a magyar egyesületek írástudatlan, „selejtes” vezetőinek lecserélését szorgalmazta, s egyetértett a fegyelmi eljárással az olyan „bizalmi férfiak” esetében, akik magatartásukkal vagy eredménytelenségükkel kompromittálták az intézményt, s vele a nemzetet, amelyet képviseltek. Érdekes a káderek kiválasztásával kapcsolatos álláspontja is (amely rávilágít későbbi elit értelmiségiekkel való konfliktusokra).

tusára). Támogatta, hogy az akciók vezetői bőséges anyagi ellátmányt kapjanak, s így a megbízottak életvitele már külsőségeiben is tiszteletet ébresszen Magyarország iránt. Mindezzel együtt kívánatosnak tartotta a teljesítmény és a pénzfelhasználás szigorú kontrollját, mondván: a túlzott anyagi biztonság, a tág mozgástér kényelmessé tesz, vagy az egyéni ambíciókat növeli nagyra – a küldetéses szolgálat helyett.

Már az itt elmondottakból érzékelhetők, az ösztöndíjas értelmiségképzés kapcsán pedig jól megragadhatók Klebelsberg kultúrdiplomáciai törekvései.

A társnemzet csillapítatlan magyarellenességét oldandó szorgalmazta unionista horvát ifjak magyarországi iskoláztatását. 1914-től kultuszminiszteri államtitkárként is figyelmet fordított arra, hogy Stadler szarajevói érsek nagyhorvát mozgalmát az ellenlábás ferences rend tagjaiból verbuvált ösztöndíjasok révén semlegesítsék. A balkanista-történész Thallóczy Lajossal szoros munkakapcsolatban álló Klebelsberg a boszniai akcióban egy magyarbarát muzulmán elit kialakításán fáradozott. Kállay Béni politikáját követve bosnyák (majd albán) fiataloknak kínált állami ösztöndíjakat. A Balkán-háborúkkal megerősödő Szerbia területi aspirációi e szövetségeskeresés egyik indítéka. S ez a motívum szerepet játszott a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapításában is, amelyet Klebelsberg már 1909-ben átgondolt programban körvonalazott. Az 1917-ben létrehozott intézmény sajnálatosan csak rövid másfél évig áll a magyar elitképzés és kulturális diplomácia szolgálatában. Klebelsberg ekkor már Tisza oldalán a miniszterelnökség politikai államtitkára, s a Munkapárt kolozsvári mandátumával parlamenti képviselő, de most sem a szűk pártérdekek szószólója. Élesen bírálja a felelőtlen, haszonleső politikusokat, saját pártjában is. Amiként máskor is felemelte szavát a „dikciózó hazafiság” ellen, s hitet tett az osztályérdekeken felülemelkedő cselekvő patriotizmus mellett. (Ezt próbálja majd a világégés és a forradalmak-ellenforradalom kataklizmája után megújulást hozó programmá emelni a szerencsétlen neonacionális fogalom tartalmas üzeneteként.)

Példával saját maga járt elől: a rokkant- és hadiárva-gondozás külföldi érdeklődést is kiváltó

megszervezésével vagy „szakmaisága” miatt politikai körökben megütközést keltő 1917. április 1-ei programbeszédével, amelyben a nemzetiségek tudatállapotának (oktatásügyének) felmérésére, a földreform s a munkásotthonok hasznára és szükségességére hívta fel a figyelmet. Milyen különös, hogy éppen ők, a hazában hontalan, a nemzeti politikából kiszorult nemzetiségek és kétkezi tömegek fordulnak a Szent István-i birodalom ellen idegen hatalmak, eszmék oldalán, vagy a becsapottak konok közönyével. Magyarország 1920-as feldarabolásában komoly felelősség hárul a dualizmus kori magyar politikai és gazdasági elitre, mert nem tudott, nem akart érdemi választ adni a megélhetési válság, a nemzetiségi szeparatizmus és a „felforgató” internacionalizmus kihívásaira.

Klebelsberg azonban aligha sorolható a kötelességmulasztó, nemzeti sorskérdések iránt érzéketlen államférfiak körébe. Látószöge a teljes magyar nyelvterület népességére kiterjed (sőt, azon túl) a bukovinai székelyektől a tengerentúli kivándoroltakon át a fiumei vagy boszniai szórványokig; a regáti székely cselédlánytól a római elit ösztöndíjasig.

Sokakkal ellentétben az ötvenmillió birodalom védőernyőjét sem az expanzió, hanem az erőgyűjtés eszközének tekintette. Lázás munkálkodásának eredménye a történelem áramába illeszkedő, külpolitikai kontextusában végiggondolt, összetettségében is részletekig kimunkált, közhasznú nemzetépítő stratégia, amelynek „használati értékéről” a miniszterelnökség titkos nemzetvédelmi programjainak kulcsfigurájaként volt alkalma meggyőződni.

Az így leszűrődő tanulságok a megvalósításra váró kész programokkal (ld. az alföldi iskolaépítési terv) és szakavatott munkatársi gárdával segítettek abban, hogy a trianoni maradék ország népét és elitjét a közös erőfeszítések értelméről, lehetséges távlatairól meggyőzze; s egy rátermett államférfi, Bethlen István oldalán az országot tetszhalott állapotából életre segítse, „konszolidálja”.

Noha a történelmi viszonyok s velük Klebelsberg programjának hangsúlyai időközben módosultak – a nemzetiségi kérdés és a szociális reformtervek teret vesztek, s fajsúlyosabb lett a külpolitikai dimenzió –, nemzetképzője különleges inspiratív erővel bír mindmáig.